

УДК 811.161.2'373: [378.013:37.011.3-051]

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-212-22>

МОВНИЙ СКЛАДНИК ПРОФЕСІОГРАМИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ (ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ)

LANGUAGE COMPONENT OF THE FUTURE TEACHER'S PROFESSIONAL PROGRAM (LEXICAL ASPECT)

Купіна І. О.,

orcid.org/0000-0003-3009-1604

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній,

початковій і спеціальній освіті

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

У розвідці зазначено, що одним із ключових завдань вищої освіти в контексті сучасних реформ, є підвищення професіоналізму й кваліфікації майбутніх фахівців. Це вимагає впровадження інноваційних підходів у вишкіл генерації спеціалістів, базованих на чітких концептуальних засадах. Уся система навчання в закладах вищої освіти повинна бути структурованою та логічно організованою, з ієрархічно побудованими елементами. Передбачений зміст підготовки здобувачів освіти має охоплювати всі аспекти, необхідні для їхньої майбутньої діяльності, з урахуванням змін у професійних вимогах, спрямовувати на стимулювання творчості, креативності й здатності до нестандартного розв'язання проблем. Студенти повинні навчатися переходу від репродуктивного отримання знань до конструктивної діяльності, що дозволяє не лише засвоювати матеріал, але й застосовувати його в практичній діяльності.

У статті висвітлено як теоретичні, так і практичні аспекти формування лексикологічної компетентності здобувачів освіти, що є невід'ємним складником професійної підготовки майбутнього вчителя. Особливу увагу приділено таким основам, як зміст і обсяг, обґрунтовано використання лінгводидактичного підходу у формуванні компетентностей, особливо в процесі студіювання лексичних явищ, і враховано їхню специфіку.

У дослідженні наведено орієнтовні завдання й вправи, які спрямовані на ефективне засвоєння студентами лексичних норм. Такий практичний інструментарій дозволяє оптимізувати процес навчання та досягти якісних результатів у володінні мовленнєвими компетенціями та подоланні анормативів у письмовій та усній комунікації.

Зазначені підходи сприяють підвищенню результативності опанування студентами мовних явищ на лексичному рівні та динаміки необхідних професійних навичок.

Зауважено, що формування лексикологічної компетентності майбутнього вчителя відбувається через послідовний, поетапний і цілеспрямований процес засвоєння професійно значущих знань, умінь і навичок.

Ключові слова: професіограма, компетентність, майбутній учитель, лексичні норми, анормативи, комунікація.

The article notes that one of the key tasks of higher education in the context of modern reforms is to improve the professionalism and qualifications of future specialists. This requires the introduction of innovative approaches to the training of a new generation of specialists based on clear conceptual principles. The entire system of training in higher education institutions should be structured and logically organized, with hierarchical elements. The content of education should include all aspects necessary for their future activities, taking into account changes in professional requirements, and should be aimed at stimulating creativity, originality and the ability to solve problems in a non-standard way. Students should learn to move from reproductive knowledge acquisition to constructive activity, which allows them not only to learn but also to apply it in practice.

The article describes theoretical and practical aspects of the formation of students' lexicological competence, which is an integral part of the future teacher's professional training. Particular attention is focused on such aspects as the content and scope of lexicological competence, the use of a linguodidactic approach in its formation, especially in the process of studying lexical phenomena, taking into account their specificity, is substantiated.

The article presents indicative tasks and exercises aimed at effective learning of lexical norms by students. This practical instrument allows optimizing the learning process and achieving high-quality results in the formation of language competencies and overcoming anomalies in written and speaking communication.

These methods help to improve the effectiveness of students' mastery of language phenomena at the lexical level and the formation of the necessary professional skills.

It is noted that the formation of the lexicological competence of a modern teacher takes place through a consistent, phased and purposeful process of mastering professionally relevant knowledge, skills and abilities.

Key words: professionogram, competence, modern teacher, lexical norms, anorms, communication.

Постановка проблеми. Професіограма майбутнього вчителя будь-якої царини передбачає поєднання фахових знань і вмінь із високим рівнем комунікативної культури, що охоплює дотримання правописних норм і розвиток навичок усного ділового спілкування, її складниками є лінгвістична грамотність, тобто фундаментальний аспект, що віддзеркалює патріотичність педагога та його повагу до української мови. Знання державної мови на досконалому рівні свідчить про відповідальність і прагнення підтримувати її престиж у суспільстві. Успішний учитель повинен володіти мовою як інструментом виховання й просвіти, дбати про її унормованість і чистоту в усіх сферах діяльності, демонструючи взірець для своїх учнів і колег.

Виконання професійних обов'язків вимагає досконалості у володінні такими розділами мовознавства, як орфографія та пунктуація (забезпечення нормативності письмових документів), орфоепія та фонетика (правильне звукове оформлення мовлення), лексика й фразеологія (збагачення мовлення та його емоційна виразність), морфологія та синтаксис (побудова грамотних висловлювань), стилістика та термінологія (адекватне використання мови в різних комунікативних ситуаціях).

Лінгвістична грамотність є не лише показником професійної компетентності майбутнього вчителя, але й важливою умовою його соціальної та громадянської позиції. Вона сприяє формуванню позитивного іміджу педагога як носія й популяризатора культури мовлення, є вагомим складником у вихованні поколінь із високим рівнем володіння мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгводидактиці сформовано значну кількість досліджень, що стосуються формування різних компетенцій майбутнього педагога, зокрема й лінгвістичних. Вагомий внесок у цьому напрямі зробили такі науковці, як Н. Бабич репрезентувала основи методики викладання української мови; С. Дорошенко висвітлив вимоги техніки і культури усного мовлення; С. Єрмоленко зосередила праці на нормах сучасної української літературної мови; Л. Мацько та О. Пономарів ґрунтовно розв'язали питання лексичних і стилістичних норм.

Наукові розвідки З. Мацюк стосуються проблем орфоепії та культури мовлення. М. Волощак та О. Мазніченко зосереджували увагу на формуванні мовленнєвих компетенцій. Л. Голіченко, Н. Станкевич, О. Черемська акцентували на лінгвістичній підготовці вчителів у сучасному освітньому середовищі. С. Шевчук детально проаналізувала нормативно-стильові основи професійного спілкування.

Формування лінгвістичних компетентностей майбутнього вчителя ґрунтується на поєднанні теоретичних знань та практичних умінь, що спираються на здобутки провідних науковців.

Мета статті – розкрити особливості мовного складника професіограми майбутнього вчителя будь-якої царини, зосередитися на лексичному аспекті, визначити його значення у формуванні лінгвістичних компетентностей педагога, проаналізувати найтипівіші лексичні помилки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі підготовки педагогів у закладах вищої освіти особлива увага приділяється формуванню мовленнєвих компетентностей, що забезпечують здатність майбутнього фахівця реалізувати себе як висококваліфікованого. Майбутній учитель будь-якої царини повинен ефективно комунікувати з учнями, слугувати для них узірцем, сприяти їхньому особистісному розвитку та стимулювати до безперервного засвоєння нових знань.

Професіограма майбутнього вчителя передбачає наявність низки ключових характеристик, зокрема:

1. Особистісні професійно значущі якості.
2. Глибокі професійно-педагогічні знання з фахових дисциплін та методик їх викладання.
3. Комунікативні навички та лінгводидактична компетентність.
4. Знання сучасних освітніх технологій.
5. Організаторські вміння та навички.
6. Здатність реалізовувати життєві програми в умовах сучасних реалій.
7. Досконало володіти усним і писемним літературним мовленням.
8. Уникати порушення мовних норм.

Одним із фундаментальних елементів професіограми майбутнього вчителя є володіння глибокими знаннями з культури мовлення. Такі знання мають не лише забезпечити систематизоване розуміння навчальних дисциплін, але й сформувати вміння граматично та стилістично правильно використовувати їх із комунікативною метою.

Лексичні помилки – це один із найпоширеніших та найбільш проблемних аспектів усного і писемного мовлення. Явище семантичної модифікації лексем як лексико-семантичний процес унаслідок якого слово частково або повністю втрачає своє первинне значення й структуру, набуває властивостей, що суперечать мовним нормам: *виключити світло – **вимкнути світло**; у першу чергу – **насамперед, передусім, найперше**; пеняй на себе – **начувайся**; у повній мірі – **повною мірою, цілком***.

У сучасному мовленні часто допускаємо помилки, уживаючи лексично неправомірні форми, зокрема: *Даний напрямок роботи є перспективним / **Цей напрям** роботи є перспективним; У статті відзначено, що професія вчителя є важливою / У статті **зазначено**, що професія вчителя є важливою; Кожна хвилина на рахунок / **Не можна гаяти** ані хвилини*.

Один із найчастотніших в усному та письмовому мовленні є анорматив *вірний* замість *правильний*: *твоя адреса вірна. У цьому разі потрібно: твоя адреса **правильна***, оскільки *вірний*, який заслуговує на довіру; постійний у своїх поглядах і почуттях; відданий. Помилкові конструкції *вірна порада, вірна відповідь, вірний спосіб* необхідно замінити на ***слухна порада, правильна відповідь, надійний/дієвий спосіб*** [2].

До таких помилок належать ненормативні утворення, пов'язані із вживанням лексеми *рахувати*. Слово *рахувати* потрібно використовувати лише тоді, коли йдеться про лічбу. Коли ж говоримо про думку з якогось приводу, про визначення чогось, тоді доречними є вважати, на мою думку: *я рахую, що вмію лічити – я **вважаю**, що вмію **рахувати***.

Лічити – з'ясовувати кількість (переважно ціле число, а як ні, то обов'язково дійсне). Рахувати – те саме, що обчислювати, тобто робити будь-які математичні операції, результатом яких буде число (не завжди ціле чи навіть дійсне) [2].

Зміст лексеми *відтак* (*потім, після того*) порушують зазвичай у тих конструкціях, у яких вона презентована зі значенням *отже*. Необхідно також замінювати нехарактерну для української мови вставну конструкцію *таким чином* стилістично кращими варіантами: *отже* або *отож*. Якщо ця лексема вживана у функції обставини, тоді прийнятними є словформи *так, у такий спосіб, таким способом*.

Зробити не *слідуючим чином*, адже слова *слідуючий* немає в українській мові. І не *наступним чином*, бо *наступний* – це той, хто йде або з'являється за кимось або чимось, найближче, після когось, тобто, коли мова йде про чергу. Єдиний правильний варіант – зробити *таким чином*. *Я хочу наголосити не на наступному, а на **такому**. Мені треба виконати не наступні вправи, а **такі***.

Не можна *підводити підсумки*, якщо йдеться про формування висновків із якоїсь справи, ситуації, наукового дослідження, правильно говорити: *підбивати підсумки, підсумовувати, висновувати, узагальнювати, робити висновки*.

Неточне слововживання, що суперечить основному лексичному навантаженню слова *варто*, застосоване в таких поширених у мовленні конструкціях: *варто наголосити, варто сказати*.

Замість цих помилкових лексем доречними будуть *необхідно чи потрібно: Варто мені взятися за роботу, як директорка одразу ж кличе мене до себе. / Тільки (або, тільки-но, як тільки) візьмусь за роботу, директорка одразу кличе мене до себе.*

У непритаманному йому значенні вживають і слово відноситися. Наприклад, *відноситися до когось, відноситися до проблеми*. Ця лінгвістична одиниця має значення «перебувати в певній відповідності з чим-небудь», а «виявляти свої почуття до когось або чогось» передається словом *ставитися*: *Я добре відношуся до друзів / Я добре ставлюся до друзів* [2].

Конструкції в більшості випадків, з точки зору: у більшості випадків особиста безпека залежить; з точку зору патріотизму; з точки зору літератури; з філософської точки зору; з точки зору лінгвістики, що слід замінити на нормативні **здебільшого, переважно; з погляду або з огляду на**. Аналогічно й зі сполуками в тому числі та *тієї чи іншої*, що вживають дуже часто, коли нормативно писати й говорити потрібно **зокрема, і навіть, так само та тієї чи тієї**.

Пароніми є особливою групою слів, що можуть спричинити помилки в усному та письмовому мовленні, які виникають через плутанину значень слів, що мають подібне звучання, яке призводить до неточностей. Фонетична схожість паронімів сприяє некоректному вживанню замість потрібного слова.

Помилково вживати лексему *діючий* замість *дієвий* або *чинний*: *діючий засіб, діючі особи, діюче законодавство*, адже *дієвий* «здатний активно діяти, спроможний здійснювати вплив на що-небудь»: **дієвий засіб, дійові особи, чинне законодавство**. Сплутування семантики паронімів зумовлюється кількома причинами: структурною та фонетичною подібністю таких лексем, неточним розумінням значення компонентів паронімічної пари: *воєнний* (стосується війни, пов'язаний з нею) – *воєнний стан*, військовий (який стосується війська, військовослужбовця) – *військовий шпиталь, воєнізований* (дієпр. пас. стану, мин. часу до воєнізувати – переводити на обслуговування воєнних потреб; пристосовувати до воєнних умов; навчати військової справи цивільне населення, озброювати) – *воєнізований підрозділ; серцевий* (який стосується серця, пов'язаний з хворобою серця; призначений для його лікування) – *серцевий напад, сердечний* (пов'язаний з почуттями, настроями, переживаннями людини; добрий, чулий (про людину та її вдачу); пов'язаний із почуттям закоханості) – *сердечні таємниці, сердешний* (який викликає співчуття; бідолашний) – *сердешна дівчина* [2].

У нашому мовленні часто трапляються плеоназми й тавтології, які зазвичай ускладнюють або засмічують висловлювання. Надмірне використання слів виникає переважно через нерозуміння значення слів іншомовного походження чи через зосередження мовця на повторенні однакових характеристик того чи того явища або предмета. Уникнути таких помилок можна завдяки ретельному аналізу значення кожної мовної одиниці. Найпоширенішими є конструкції, що порушують лексичну нормативність. Переважають такі негативні, з огляду на лексичну нормативність, конструкції, як *кваліфікований фахівець, головні пріоритети, на сьогоднішній день, вільна вакансія, перша прем'єра, пам'ятний сувенір, прейскурант цін, адреса проживання, у січні місяці замість фахівець, пріоритети, сьогодні (тепер), вакансія, прем'єра, сувенір, прейскурант, адреса, у січні*.

Плеоназм як очевидний недолік мовлення є комбінацією слів, де одне з них зайве, оскільки вже містить у своїй семантиці всю необхідну інформацію. Важливо відрізнити плеоназм від тавтології, бо в плеонастичних конструкціях не відбувається повторення, а лише спостерігається частковий збіг змісту між лексемами: *народний фольклор* (плеоназм); *запитати питання, проливний ливень, дзвінкий дзвінок* (тавтологія).

У художній літературі цей тип повтору зазвичай використовується для стилістичного увиразнення, оскільки часто передає додаткову інформацію з експресивним забарвленням.

Функція синонімів у мовленні полягає в запобіганні монотонності, уникненні повторів і наданні викладу більшої різноманітності. Завдяки значеннєвим відтінкам слів можна уточнити зміст висловлювання, наголосити на основному та максимально точно передати думку:

горизонт (домінанта) – *небозвід, небосхил, крайнебо, круговид, кругозір, кругогляд, виднокруг, видноколо, виднокрай, небокрай, овид*. Кожен із цих синонімів має певний відтінок значення, що може вказувати на розмір, обсяг, перспективу або емоційний стан. *Кругозір* наголошує на широту уявлень, а *виднокрай* – на межі, за якою починається невідоме.

До активного вжитку поступово повертаються відроджувані синоніми, що роблять мовлення більш виразним, додають йому оригінальності, колориту та унікальності, зокрема: *бігун* (полюс), *вислід* (наслідок, результат), *вихвала* (реклама), *вишкіл* (підготовка), *водограй* (фонтан), *двірець* (вокзал), *дісйменник* (інфінітив), *життєпис* (біографія), *книгозбірня* (бібліотека), *летовище* (аеропорт), *наплічник* (рюкзак), *наросток* (суфікс), *первень* (елемент), *південник* (меридіан), *підсоння* (клімат), *поземний* (горизонтальний), *приросток* (префікс), *прямовисний* (вертикальний), *реченець* (строк), *робітня* (майстерня), *світлина* (фотокартка), *середник* (крапка з комою), *славень* (гімн), *хідник* (тротуар), *часопис* (журнал). Такі синоніми мають на меті збагачення мовлення, збереження історичної спадщини, уникнення мовної одноманітності.

Висвітлена орієнтовна система завдань допоможе майбутньому вчителю набути умінь і навичок професійного спілкування на лексичному рівні:

Завдання 1. Відредагуйте й запишіть

Відпочиваючий учитель, хвилюючий момент, виконуючий роботу, працюючий здобувач освіти, вражаючий ефект, діючий вулкан, діюче законодавство, домінуюча ідея, знаючий міру, зростаючі вимоги, існуючі проблеми, плаваючий графік, слідуюча зупинка.

Завдання 2. Виправте лексичні помилки в сполученні слів

Нанести збитки, на слідуючий рік, участковий лікар, учбовий корпус, вищий учбовий заклад, бувші студенти, наступаючий Новий рік, приймати участь, цікаві міроприємства, білет на потяг, невірна відповідь, оточуюче середовище, більша половина здобувачів освіти, зустрілися помилки, виключення з правопису, призвести до успіху, здавати екзамен, придбати в розстрочку, обезболючий засіб, оточуючі люди, підростаюче покоління, по крайній мірі, підвести підсумки, пігулка натошак, заключити договір, залишити в спокої, приносити вибачення, по понеділках лекції.

Завдання 3. Утворіть пари словосполучень із паронімами

Військовий, воєнний, воєнізований (квиток, період, охорона); інформативний, інформаційний (характер, канал); музичний, музикальний (інструмент, голос); хутовий, хутрянний (звір, одяг); хресний, хрещений (хід, батько); мимохіть, мимохідь (ненароком, по дорозі); уявлення, уява (дитячий, чіткий); дружний, дружній (сміх, бесіда).

Завдання 4. Доберіть синоніми до слів

Нюанс, абітурієнт, ароматний, аргумент, резерв, апелювати, саміт, кофе, фіаско, шеф, юрист, фон, менеджмент, феномен, полюс, процент, фонтан, вокзал, бібліотека, аеропорт, аплодисменти, клімат, горизонтальний, вертикальний, прогрес, майстерня, фотокартка, тротуар, журнал, фактор, автограф.

Завдання 5. Доберіть українські відповідники до поданих іншомовних слів

Абсолютний, категоричний, кардинальний, методичний, парадоксальний, субтильний, тотальний, креативний, трендовий.

Завдання спрямовані на допомогу в підготовці фахівців нової генерації, які мають досконало й ґрунтовно володіти українською літературною мовою в повсякденно-професійній, офіційно-діловій сфері, набути навичок комунікативно виправданого використання засобів мови [3].

Висновки. Студіювання фахового мовлення маніфестує, що неадекватне використання лексичних конструкцій є поширеною проблемою. Зокрема, плеонастичні конструкції, невдале калькування, незнання синонімічних рядів та паронімічних відмінностей, а також некоректне вживання іншомовних слів призводять до семантичних непорозумінь, порушення логіки висловлювання та загального зниження якості фахової комунікації.

Мовний складник професіограми майбутнього вчителя, зокрема його лексичний аспект, є одним із найважливіших, оскільки від багатства словникового запасу, уміння варіювати залежить ясність, точність і виразність педагогічного спілкування. Учитель повинен не лише володіти вербальним запасом, але й розуміти особливості використання слів у різних комунікативних ситуаціях. Лексична грамотність формує основу для ефективності комунікації, сприяє чіткому віддзеркаленню інформації, формуванню культури мовлення й створенню сприятливого простору в навчальному процесі.

Розвиток лексичних компетентностей у майбутніх педагогів повинен передбачати засвоєння мовних норм, роботу з паронімами, синонімами, а також вміння уникати помилок. Це забезпечує не лише високий рівень комунікації, а й формує мовленнєвий авторитет, що є важливим компонентом образу вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник сучасної української мови: в 11 т.: онлайн-версія. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 14.01.2025).
2. Клименко Н. Українська легко! Харків, 2017. 283 с.
3. Купіна І. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч.-метод. матеріали для проведення практ. занять. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. 50 с.